

МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

Підручник

2021

УДК 339.9 (075.8)
ББК 65.5я73
М 58

*Рекомендовано до друку вченою радою
Інституту модернізації змісту освіти
Міністерства освіти і науки України*

Рецензенти:

Ганущак Л.М., д. е. н., проф.; проректор з наукової та інноваційної діяльності, КНУТД
Гужва І.Ю., д. е. н.; заступник директора Інституту інформатизації та моделювання економіки

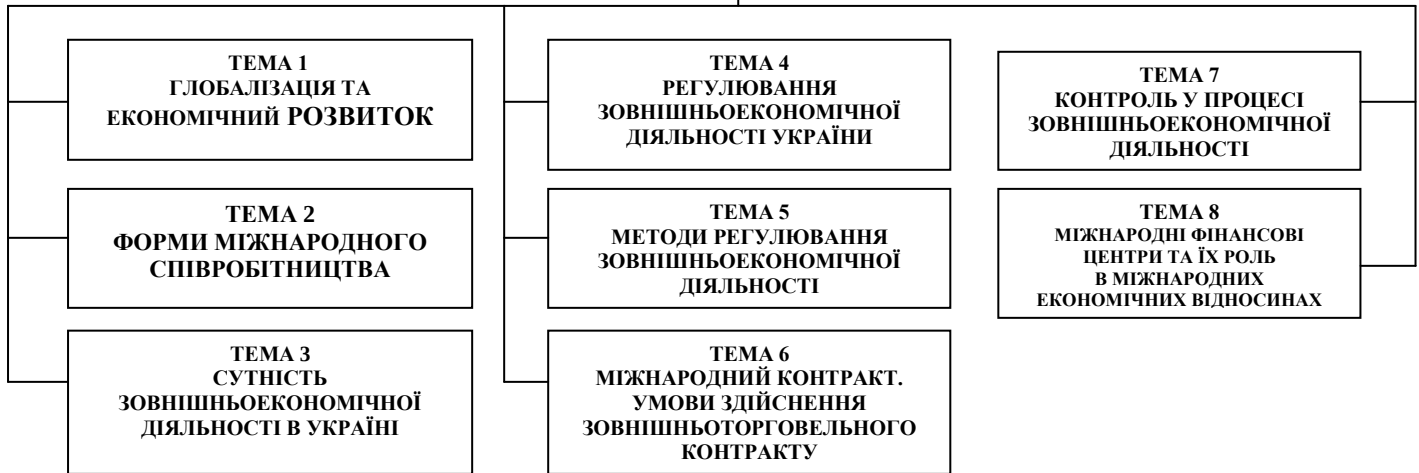
Гуткевич С. О., Шеремет О.О., Хмара М.П.

Міжнародні економічні відносини: підручник. Харків: Діса плюс, 2021.
280 с.

В умовах глобалізації міжнародні економічні відносини формуються на основі змін структури міжнародної торгівлі, інтернаціоналізації економіки, обміну науково-технічними досягненнями, створення міжнародних фінансових центрів тощо. Це зумовлює зростання значення рівня підготовки фахівців з міжнародної економіки спеціальності «Міжнародні економічні відносини».

©Гуткевич С.О., Шеремет О.О.,
Хмара М.П.
©2021

СТРУКТУРА ПІДРУЧНИКА «МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ»

ТЕМА 1

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ТА ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК

Огляд. Сутність глобалізації. Причини та основні ознаки глобалізації. Суперечливість глобалізаційного процесу. Фінансова глобалізація. Світові фінансові кризи. Глобальні проблеми та шляхи їх вирішення. Демографічний вибух та пов'язані з ним проблеми. Проблеми розвитку людини. Проблема нерівномірності розвитку країн світу. Міжнародне регулювання глобальних проблем. Роль ООН у врегулюванні важливих проблем людства.

ТЕМА 2

ФОРМИ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА

Огляд. Міжнародна економічна діяльність виявляється у конкретних формах співробітництва, виникнення та розвиток яких обумовлюються характером соціально-економічного поступу, реальними завданнями та проблемами, які постають перед людством, окремими країнами в їх багатогранному житті.

ТЕМА 3

СУТНІСТЬ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

Огляд. Зовнішньоекономічна діяльність як економічна категорія включає поняття формування зовнішньоекономічних зв'язків між суб'єктами господарювання України та іноземними суб'єктами на основі економічно обґрунтованих переваг, що базуються на законодавчо закріплених принципах здійснення ЗЕД.

ТЕМА 4

РЕГУЛЮВАННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНИ

Огляд. Регулювання зовнішньоекономічної діяльності можна роздивлятись як функцію міжнародного менеджменту та інструментом у механізмі дотримання та формування позитивного сальдо зовнішньоторговельного балансу країни, раціоналізації товарної структури експорту та імпорту, інтеграції у міжнародне співтовариство та, з огляду на процеси інтернаціоналізації і глобалізації, підтримання балансу світової економіки.

ТЕМА 5

МЕТОДИ РЕГУЛЮВАННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Огляд. Зовнішньоекономічна діяльність регулюється в Україні на основі системи державних і міжнародних інститутів з використанням тарифних, нетарифних методів та інструментів валютного регулювання.

ТЕМА 6

МІЖНАРОДНИЙ КОНТРАКТ. УМОВИ ЗДІЙСНЕННЯ ЗОВНІШНЬОТОРГОВЕЛЬНОГО КОНТРАКТУ

Огляд. Зовнішньоторговельний контракт розглядається як ключова умова здійснення зовнішньоекономічних операцій, відповідно до якого регламентуються організаційно-технічні, економічні та адміністративно-управлінські відносини під час здійснення купівлі-продажу товарів і послуг на зовнішньому ринку

ТЕМА 7

КОНТРОЛЬ У ПРОЦЕСІ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Огляд. Контроль, як завершальна функція управління, визначає результати діяльності підприємства і порівнює планові показники з реально виконаними. У процесі зовнішньоекономічної діяльності контроль має специфічні особливості, що характеризуються різними факторами, такими як значні відстані виконання зовнішньоекономічних операцій, задіяння у цьому процесі законодавчої бази різних країн; використання різних валют, тощо.

ТЕМА 8

МІЖНАРОДНІ ФІНАНСОВІ ЦЕНТРИ ТА ЇХ РІЛЬ В МІЖНАРОДНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИНАХ

Огляд. Висвітлено загальнотеоретичні і практичні здобутки світової і вітчизняної думки у сфері міжнародної економіки та зовнішньоекономічної діяльності. Систематизовано та узагальнено основні показники оцінювання результативності й ефективності

співпраці різних країн в умовах інтернаціоналізації та глобалізації. Викладено основні положення щодо векторів взаємодії національних економік у світовій системі координат.

ТЕМА 1

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ТА ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК

План

- 1.1. Сутність та основні ознаки процесу глобалізації сучасного світового господарства
- 1.2. Причини виникнення глобальних проблем
- 1.3. Міжнародне регулювання глобальних проблем
- 1.4. Глобалізація як основа міжнародного бізнесу

1.1. СУТНІСТЬ ТА ОСНОВНІ ОЗНАКИ ПРОЦЕСУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Однією з основних ознак сучасного розвитку світового господарства є розгортання процесів глобалізації, які справляють суттєвий вплив на систему міжнародних економічних відносин, трансформують напрями і визначають тенденції розвитку національних економік.

Глобалізація (від англ. «globe» – земна куля) – це складний, багатогранний процес, який має безліч проявів та включає багато проблем. У сучасних умовах немає єдиного однозначного визначеного поняття глобалізації, яке б охопило всі його сторони і що має планетарні масштаби. Розглянемо різні визначення глобалізації.

Глобалізація – тривалий процес інтеграції національних економік світу з метою розв’язання глобальних проблем людства.

Глобалізація – складне явище взаємозалежності економік, що виникає у зв’язку з обміном товарів і послуг та потоками капіталів.

Глобалізація – процес, завдяки якому досягнення, рішення і діяльність людей в одній частині земної кулі справляють значний вплив на окремих людей і їхні спільноти в усіх частинах світу.

Глобалізація – сукупність викликів і проблем сьогодення.

Під *глобалізацією* світового господарства розуміють процес посилення взаємозв’язку національних економік країн світу, що знаходить своє вираження в утворенні світового ринку товарів і послуг, фінансів; становленні глобального інформаційного простору, перетворенні знання в основний елемент суспільного багатства, виході бізнесу за національні кордони через формування ТНК, впровадженні і домінуванні в повсякденній практиці міжнародних відносин і внутрішньополітичного життя народів принципово нових і універсальних ліберально-демократичних цінностей тощо.

Це цікаво

*Теоретичне осмислення
сутності процесу глобалізації*

Перші спроби осмислення і оптимізації суспільного розвитку різного рівня тісно

пов'язані з появою і розвитком перших релігійних і філософських систем людства. Найбільш конкретними були так звані *утопії*, починаючи від утопій Платона, Томаса Мора, Томазо Кампанелі та закінчуючи утопіями Маркса, Леніна та їхніх послідовників.

Вже починаючи з XVII–XVIII ст. повільно, але послідовно йшла робота, спрямована на об'єктивізацію інтуїтивних та суб'єктивних за своєю природою теорій і моделей суспільного розвитку. Велику роль в цьому процесі відіграли розвиток природничих наук, спеціальних математичних та економетричних методів, статистики, демографії і особливо прикладної соціології, прогностики та загальної теорії вимірів.

У середині XX ст. фактично була завершена розробка засад аналізу і прогнозування основних процесів соціального розвитку регіонального рівня. Футурологічна література цього періоду стимулювала розвиток системного мислення та системного підходу до розгляду процесів глобального і регіонального рівнів.

Якщо в перших глобальних моделях Дж. Форестера (1971) і Медуза зі співавторами (1972), заснованих на спрощенні екстраполяції п'яти параметрів розвитку сучасного світу – росту народонаселення, прискорення індустріалізації, погіршення рівня харчування, вичерпання природних ресурсів і забруднення навколишнього середовища основна увага надається фізичним, демографічним і екологічним чинникам розвитку, а соціально-політичні, культурні і навіть науково-технічні чинники практично ігнорувалися, то для наступних розробок був характерний набагато об'єктивніший підхід до опису глобальних і регіональних процесів.

Вже в другій доповіді Римського Клубу «Людство біля поворотного пункту» (1974) її автори М. Месарович і Е. Пестель зробили спробу врахування специфіки соціально-політичного розвитку різних регіонів.

У зв'язку з цим світ було поділено умовно на 10 регіонів. Ієрархічна система моделей складається з 3-х рівнів: причинного, організаційного та рівня формування норм, цінностей і цілей суспільства. Підхід Месаровича і Пестеля виявився дуже продуктивним і був покладений в основу значної кількості інших моделей і розробок, зокрема моделі, спрямованої на дослідження

проблем урбанізації Мехіко, моделі «Китай-2000» і модельного комплексу «Форкаст».

Багаторівнева ієрархічна структуризація моделі відтворення світу як сукупності взаємопов'язаних регіонів, а головне, введення факторів управління за рахунок перебирання альтернативних сценаріїв розвитку надійно увійшли до методичного арсеналу розробників моделей і стратегій глобального і регіонального розвитку і використовувалися, зокрема, при розробці великого класу економетричних і макроекономічних моделей останніх десятиліть. Серед них слід назвати моделі ООН В. Леонтьєва «майбутнє світової економіки», Л. Клейна «УОРТОН», моделі японського центру економічних досліджень, моделі ЮНКТАД та інші, Департаменту ООН з міжнародних, економічних і соціальних питань, періодичні моделі ОЕСР, «Чейз Манхеттен Бенк», Світового банку тощо. На сьогодні ці моделі і розробки є важливим інструментом аналізу і формування регіональної і світової політики не тільки в галузі економічних, але й більш широких міжнародних питань. Проте саме успіхи в розробці досить адекватних моделей економічних і екологічних процесів зробили цілком очевидним штучність і безпорадність спроб формалізації політичних і соціальних процесів.

Цілком об'єктивним є виникнення та формування в останнє десятиліття минулого століття нової галузі наукового знання, яка отримала назву «глобалістика». Вона намагається систематизувати і узагальнено представити сукупність досліджень з цієї проблематики. Глобалізація як одна з наймолодших соціологічних конструкцій потребує ґрунтовного її осмислення щодо всіх галузей життєдіяльності людської спільноти. В науковий обіг термін «глобалізація» була введена Р. Робертсоном, який вперше його застосував в 1983 р.; в 1985 р. він дав детальне його тлумачення, а в 1992 р. виклав основи цієї концепції у спеціальному дослідженні.

На думку А. Неклеса, в сучасному глобальному світі формуються світова конструкція – мета інфраструктура – в якій «перерозподіляється увесь сукупний світовий дохід між геоекономічними персонажами, тісно пов'язаними різними видами господарської діяльності. На засадах останнього класу технологій

формується домінуюча глобальна інфраструктура, сприйнятлива для певного класу економічних суб'єктів і набагато менш дружня по відношенню до інших. Інфраструктура, сутність якої не виробництво, а розподіл і перерозподіл ресурсів, доходів, прибутку. Такий перерозподіл зорієнтований на країни півночі... є своєрідним глобальним податком на економічну діяльність».

На думку М. Кастельса, «архітектура глобальної економіки відображає асиметрично взаємозалежний світ, що організований навколо трьох головних економічних регіонів і все більше поляризується по осі протистояння між продуктивними, процвітаючими, багатими інформацією галузями і галузями знедоленими, економічно і соціально знеціненими». Глобалізація набуває різного значення залежно від того, чи йдеться про окрему компанію, галузь, країну, чи про світове господарство. Для окремої компанії глобалізація визначається тим, наскільки компанія розширила географію надходження своїх доходів і в яких масштабах і пропорціях розподілила свої активи у різних країнах, а також тим, наскільки вона залучена до експорту капіталу, товарів та ноу-хау через структури, що їй належать.

Сутність глобалізації

Причинами формування глобалізаційних процесів є:

- процес інтернаціоналізації, який приводить до поглиблення співробітництва між країнами та посилення їх взаємозалежності;
- науково-технічний прогрес: поява інформаційних технологій, які корінним чином змінюють всю систему соціально-економічних відносин, переносять на якісно новий технічний рівень організаційно-економічні відносини, транспортні та комунікаційні зв'язки (зниження витрат на трансакції);
- загострення проблем, що є загальними для всіх людей і країн світу та є важливими з точки зору збереження та розвитку людської цивілізації.

Основні ознаки процесу глобалізації:

- взаємозалежність національних економік та їхнє взаємопроникнення, формування міжнародних виробничих комплексів поза національними кордонами;
- фінансова глобалізація – зростаюча фінансова єдність та

взаємозалежність фінансово-економічних систем країн світу;

- послаблення можливостей національних держав щодо формування незалежної економічної політики;
- розширення масштабів обміну та інтенсифікація процесів руху товарів, капіталів, трудових ресурсів;
- створення інституцій міждержавного, міжнародного регулювання глобальних проблем;
- тяжіння світової економіки до єдиних стандартів, цінностей принципів функціонування.

Глобалізація визначається на рівні галузі тим, наскільки конкурентоспроможність компанії всередині галузі в даній країні взаємопов'язана з її конкурентоспроможністю в іншій країні. Чим більше глобалізована галузь промисловості, тим більше переваг отримує компанія від внесеної технології, виробничого процесу, фабричної марки. Глобалізовані галузі промисловості мають тенденцію домінувати на кожному ринку одним і тим самим набором глобальних компаній, які координують між собою стратегічні дії в усіх країнах своєї активності.

На рівні окремої країни глобалізація характеризується ступенем взаємозв'язку її економіки зі світовою економікою в цілому. Незважаючи на зростання глобалізації світової економіки, не всі країни однаковою мірою інтегровані до неї. Існують декілька головних показників, що визначають ступінь інтегрованості економік різних держав у глобальну економіку, серед яких:

- співвідношення зовнішньоторговельного обороту і валового внутрішнього продукту (ВВП);
- прямі іноземні інвестиції (ПІІ), які спрямовуються в економіку;
- країни і з країни, та портфельні інвестиції;
- потік платежів роялті в країну та з країни, що пов'язані з переданням технології.

Глобалізація на світовому рівні визначається економічними взаємозв'язками між країнами, який зростає та відбивається на зустрічних потоках товарів, послуг, капіталу та ноу-хау, що постійно збільшуються.

Основною рисою процесу глобалізації є формування глобально функціонуючого виробничого процесу, серцевиною якого є

сформовані інтернаціоналізовані відтворювальні цикли – ядра, які виступають своєрідним локомотивом світового господарства. В межах цих циклів формується світовий дохід, перерозподіл якого є головним стратегічним орієнтиром і основою зовнішньої політики будь-якої держави.

У сучасному світі глобалізація справляє домінуючий вплив на розвиток будь-якої держави. З одного боку, через розповсюдження інновацій у сфері технологій і менеджменту, активний обмін товарами, послугами, інвестиціями вона сприяє підвищенню ефективності функціонування національних економік, а з іншого – посилює нерівномірність, асинхронність та диспропорційність розвитку.

На одному полюсі сучасної світової економіки концентруються країни – глобальні лідери з домінуванням США. На основі вдалої багаторічної експансії у всіх сегментах світового ринку, накопиченого у безпрецедентних масштабах капіталу ключовими детермінантами їх успіху стають інтелектуалізація, соціалізація, екологізація, деіндустріалізація економіки, пріоритетність знань та інформації, розвиток «людського капіталу».

На іншому полюсі світової економіки – більшість країн, для котрих економічна глобалізація проявляється як якісно нові умови розвитку, на які практично неможливо впливати, але обов'язково треба враховувати. Особливо важливо враховувати масштаби і динаміку процесу становлення системи глобального управління ресурсами планети і перерозподілом світового доходу, який не є еквівалентним.

Глобалізація тісно пов'язана з регіоналізацією світового господарства. З одного боку, це дві суперечливі, різнонаправлені за характером дії та практичними наслідками тенденції, а з іншого – консолідація глобального ринку посилюється діяльністю потужних регіональних коаліцій країн, які, маючи, перш за все, спільні економічні інтереси, об'єднують свої зусилля з метою забезпечення найбільш сприятливих умов для реалізації міжнародного співробітництва в регіональному масштабі, що дозволяє їм досягати мультиплікативного ефекту від співробітництва з іншими членами угруповання та ефективно реалізовувати на міжнародній арені широкий спектр стратегічних інтересів. Найбільш інтенсивна господарська взаємодія спостерігається в межах таких потужних інтеграційних угруповань, як: ЄС, НАФТА, АТЕС, АСЕАН,

МЕРКОСУР. Так, на долю НАФТА, ЄС і АТЕС приходится близько 80 % світового ВВП, 82 % всіх державних бюджетів країн світу і 85 % експорту.

Регіоналізація виступає своєрідним проявом і формою реалізації глобалізації, загострюючи суперечності глобального розвитку. З одного боку, зняття бар'єрів у рухові товарів, послуг, капіталів, робочої сили в межах інтеграційних об'єднань виступає каталізатором зростання міжнародного співробітництва у глобальному масштабі. А з іншого боку, позитивний ефект від впровадження подібної лібералізації обмежується спільними кордонами регіонального інтеграційного об'єднання та супроводжується введенням обмежувальних заходів у відносинах з країнами, які не є членами даного регіонального інтеграційного угруповання. Регіональна інтеграція розвивається на сучасному етапі більш динамічно, ніж процеси глобальної інтеграції.

Суперечливість процесу глобалізації

Глобалізація – це об'єктивний процес планетарного масштабу, який має як прогресивні наслідки, так і негативні. До позитивних ми можемо віднести: поширення нових інформаційних технологій та пов'язаних з ними переваг (скорочення часу і витрат на трансакції, поліпшення умов праці та життя); перехід на ресурсозаощаджуючі технології; посилення уваги до важливих проблем людства тощо.

Однак, глобалізація економіки – це не лише вигоди від зростанні участі країни в світових економічних процесах, але й висока ймовірність втрат, зростання ризиків. Глобалізація передбачає, що країни стають не просто взаємозалежними з причини формування системи міжнародного інтегрованого виробництва, зростання обсягів світової торгівлі та потоків іноземних інвестицій, інтенсифікації руху технологічних нововведень тощо, але й більш вразливими щодо негативного впливу світогосподарських зв'язків. Світова практика доводить, що виграш від глобалізації розподіляється далеко не рівномірно між країнами та суб'єктами економічної діяльності.

Отже, до негативних наслідків глобалізації відносять: посилення нерівномірності розвитку країн світу; нав'язування сильними країнами своєї волі, нераціональної структури господарства, політичної та економічної залежності.

Саме тому глобалізація як суперечливий процес потребує

регулювання на національному та міждержавному рівнях.

Головне протиріччя глобальної економічної системи пов'язане з формуванням в рамках провідних західних держав замкненої господарської системи. Цей процес можна прослідкувати за такими напрямками:

1. концентрація в постіндустріальному світі більшої частини інтелектуального і технологічного потенціалу людства;
2. зосередження основних торговельних потоків в межах співдружності розвинених держав;
3. замикання інвестиційних потоків;
4. спрямованість міграційних потоків з країн «третього світу» в розвинені регіони планети.

Перший напрямок є найбільш очевидним. До 1990 р. країни «Великої сімки» контролювали 87 % всіх зареєстрованих у світі патентів, а за таким показником як вкладання у розвиток наукоємких технологій, США в 36 разів випереджали Росію. Упродовж 90-х років країни-члени ОЕСР витрачали на наукові дослідження і розробки в середньому близько 400 млрд дол. США щорічно, з яких 44 % припадало на США. Ці тенденції виражаються передусім у зростанні технологічної могутності постіндустріального світу. Вони проявляються і у їх все зростаючій інвестиційній привабливості, яка забезпечує приплив іноземних капіталовкладень.

Другий напрямок пов'язаний з випереджаючими темпами зростання світової торгівлі порівняно з темпами зростання обсягів виробництва більшості розвинених країн. Так, з 1870 до 1913 р. обсяги експорту європейських країн збільшилися на 43% порівняно зі зростанням їх ВВП, а в 50–60-ті роки XX ст. – уже на 89 %.

Третій напрямок пов'язаний з новою якістю інвестиційної активності в розвинених країнах. Зростання інвестиційних потоків і їх зосередження в межах постіндустріального світу на сьогодні помітні як ніколи раніше. Прикладом може бути розподіл інвестицій США і в США за окремими секторами і джерелами. Якщо у Європу у 1970 р. спрямовувалося близько 1/3 всіх американських інвестицій, то на сьогодні – вже 50 %, тоді як на долю Японії і нових індустріальних країн Азії припадає не більше 8, а Мексики – менше 3%. Характерно, що компанії, які представляють розвинені економіки (США і Європи), інвестують до 80 % всіх коштів у галузі високотехнологічного

виробництва, а також у банківський і страховий бізнес.

Четвертий напрямок пов'язаний з відчутним зменшенням міграційних потоків всередині постіндустріального світу з постійним зростанням кількості нелегальних іммігрантів з країн «третього світу» з одночасним зростанням. Якщо в 50-ті роки в США 68 % легальних іммігрантів прибувало з Європи або Канади і належали вони в основному до середнього класу, то у 80–90-ті роки понад 83% їх чисельності були азійського або латиноамериканського походження і, як правило, не мали достатнього рівня освіченості.

За умов глобалізації значно посилюється не лише економічна, але і політична та соціальна нерівність між країнами. Розрив у доходах між 1/5 частиною народонаселення, що проживає в найбільш заможних країнах, і 1/5, що проживає в найбідніших країнах, у 1997 р. виражався співвідношенням 74/1, порівняно з 60/1 в 2011 р. і 30/1 – в 1960 р. для порівняння – в 1900 р. цей розрив становив 3/1, у 1913 р. – 11/1.

У країнах, що відстали у своєму соціально-економічному розвитку, щорічні втрати від не вигідних умов торгівлі, а також різниці в доступі до праці і фінансів становлять 500 млрд дол. США, що в 10 разів перевищує обсяг державної іноземної допомоги.

Таким чином, глобальної економіки на сьогодні не існує: має місце господарська система, в якій економічний і соціальний розвиток більшої частини людства знаходиться в жорсткій залежності від прогресу постіндустріального світу і від його можливості впливати на події в решті регіонів планети. Безумовно, господарські і інформаційні зв'язки стають все більш інтенсивними, проте їх значення в рамках різних соціально-економічних систем залишаються діаметрально протилежними. Всередині постіндустріального світу глобальні тенденції призводять в кінцевому результаті до зближення рівнів розвитку окремих країн і їх жорсткого протистояння з рештою світу. У всепланетарному масштабі кожен новий прояв глобалізації

каталізує формування однополюсного світу, в якому глобального значення може набувати лише його центр як постіндустріальна складова.

1.2. ГЛОБАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ: ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ ТА ШЛЯХИ ВИРІШЕННЯ

Глобалізація світогосподарських зв'язків загострює глобальні проблеми людства, які можна визначити як комплекс зв'язків і відносин між державами і соціальними системами, суспільством і природою в загальнопланетарному масштабі, які зачіпають життєві інтереси народів всіх країн світу і можуть бути вирішені лише в результаті їх взаємодії.

Класифікація глобальних проблем:

1. Політичні проблеми (недопущення світової ядерної війни і забезпечення стабільного миру, роззброєння, військові та регіональні конфлікти).

2. Природно-екологічні проблеми (необхідність ефективної і комплексної охорони навколишнього середовища, енергетична, сировинна, продовольча, кліматична, боротьба з хворобами, проблеми світового океану тощо).

3. Соціально-економічні проблеми (стабільність розвитку світового співтовариства, ліквідація відсталості країн, що розвиваються, проблема розвитку людини, злочинність, стихійні лиха, біженці, безробіття, бідність тощо).

4. Наукові проблеми (освоєння космічного простору, довготермінове прогнозування тощо).

Кожна з названих глобальних проблем породжена специфічними причинами, які зумовлені, з одного боку, особливостями розвитку продуктивних сил, географічним положенням країн, рівня прогресу техніки, природно – кліматичними умовами, тобто матеріальним змістом суспільного способу виробництва, а з іншого боку, – специфічною суспільною формою, особливостями розвитку відносин власності. При численності глобальних проблем їм притаманні причинно-наслідкові зв'язки, які визначають розвиток технологічного способу виробництва.

Демографічна проблема. Найбільш поширеною причиною загострення глобальних проблем є інтенсивне зростання в останні роки народонаселення планети, або так званий *демографічний бум*, який до того ж супроводжується нерівномірністю зростання чисельності населення в різних країнах та регіонах, причому найвищий приріст

населення спостерігається в країнах з низьким рівнем розвитку продуктивних сил. Так, якщо темпи приросту населення в країнах, що розвиваються упродовж XX ст., складав близько 2,5 % в рік, то в розвинених країнах не перевищував 1 %. Це стало причиною того, що в Африці, Азії і Латинській Америці близько 1 млрд осіб живуть в умовах абсолютної бідності, близько 250 млн дітей хронічно недоїдають, а від голоду і недоїдання щорічно помирає майже 40 млн осіб.

Демографічний вибух спричиняє загострення таких глобальних проблем, як продовольча, екологічна, сировинна, енергетична. Важливою причиною загострення глобальних проблем з точки зору матеріально-речового змісту є низький рівень впровадження ресурсо- та енергозберігаючих, а також екологічно чистих технологій. Внаслідок цього з природної речовини, яка залучається у виробничий процес, лише 1,5 % приймає форму кінцевого продукту.

Екологічна проблема. Важливою складовою глобальних проблем є екологічні, спричинені варварським відношенням людини до природи, що проявляється у масовій вирубці лісів, знищенні річок, створенні штучних водосховищ, забрудненні шкідливими відходами прісної води. Щорічно у світі знищується

15 млн га лісів, на одне посаджене дерево припадає 10 вирубаних.

Порівняно з початком XX ст. споживання прісної води зросло більш ніж у 7 разів і у 90-х рр. складало майже 300 кубометрів в рік на особу. Враховуючи, що чверть людства відчуває нестачу прісної води, проблема забезпечення населення якісною питною водою висувається на перше місце. При цьому, за даними Світової організації з охорони здоров'я, виникнення близько 80% різноманітних захворювань пов'язано зі споживанням неякісної питної води.

Злочинно халатне відношення людей до природи спостерігається і у втраті величезних масивів землі. За останні

100 років людство втратило 200 млн кв. км землі, а на сьогодні щорічно втрачає близько 6–7 млн га родючих земель.

З початку 70-х років розпочалася екологічна криза, яка означає різне загострення протиріч між людиною і природою, їхній конфлікт, глобальне порушення рівноваги у природному кругообігу речовин.

Важливими ознаками цієї кризи є глобальні зміни клімату і виникнення парникового ефекту. В результаті безпрецедентних

масштабів впливу людини на навколишнє середовище, виходу людської діяльності за межі планети у космічний простір, втягування у виробничий процес всіх складових біосфери (повітря, води, рослинного і тваринного світу) озоновий шар над планетою різко зменшується, що може призвести до всесвітнього потепління, танення льодовиків Арктики, затоплення більшої частини населених пунктів Землі, посилення ураганів тощо.

Ще однією ознакою екологічної кризи є проблема відходів внаслідок виробничої діяльності людини. Значні відходи накопичуються у Світовому океані. Океанський планктон щорічно поглинає близько 50 млрд т вуглекислого газу, значна частина якого осідає на дно. Цей процес суттєво впливає на зростання вмісту вуглекислого газу в атмосфері планети. Експорт отруйних речовин складає на сьогодні понад 3 млн т. на рік.

Шляхи вирішення екологічної проблеми. Основними шляхами вирішення екологічної проблеми з точки зору матеріально-речового змісту суспільного способу виробництва є:

- швидкий розвиток і використання таких основних видів самовідновлюваної енергії, як сонячна, вітрова, океанічна, гідроенергетична тощо;

- структурні зміни у використанні існуючих невідновлюваних видів енергії, а саме: збільшення частки вугілля в енергобалансі при зменшенні долі нафти і газу, оскільки запаси останніх на планеті значно менші, а їх цінність для хімічної промисловості набагато більша;

- необхідність створення екологічно чистої вугільної енергетики, яка б працювала без шкідливих викидів газу. Це потребує значних державних витрат на природоохоронні заходи. Але якщо у США і Німеччині на ці цілі використовується щорічно до 2% ВВП, в Японії – 3%, то в колишньому СРСР – лише 1,2 %;

- розробка всіма країнами конкретних заходів з дотримання екологічних стандартів – чистоти повітря, водних басейнів, раціонального споживання енергії, підвищення ефективності своїх енергетичних систем; вивчення запасів всіх ресурсів з використанням найновіших досягнень НТР. Як відомо, на сьогодні розвіданий неглибокий шар Землі – до 5 км. Тому

важливо відкрити нові ресурси на більшій глибині Землі та на дні Світового океану;

- інтенсивний розвиток країнами, що розвиваються, власного сировинного господарства, включаючи переробні галузі господарства. Для вирішення проблеми голоду в цих країнах необхідно розширювати посівні площі, впроваджувати передову агротехніку, високопродуктивне тваринництво та рослинництво;

- пошук ефективних методів управління процесом зростання народонаселення з метою його стабілізації на рівні 10 млрд. чол. на початок ХХІІ ст.;

- призупинення вирубки лісів, особливо тропічних, забезпечення їх раціонального використання;

- формування у людей екологічного світогляду, що дозволило б розглядати всі економічні, політичні, юридичні, соціальні, ідеологічні, національні, кадрові питання як в рамках окремих країн, так і на міжнаціональному рівнях;

- комплексна розробка законодавства про охорону навколишнього середовища, в тому числі про відходи. Так, в США, Франції та інших країнах уряд зобов'язаний надавати підприємствам і організаціям технічну і фінансову допомогу у переробці відходів, вилучення з них цінних компонентів, проведенні науково-дослідних робіт у цій сфері, поширенні передового досвіду тощо. З цією метою використовують податкові пільги, надання субсидій, зниження тарифів на перевезення вторинної сировини тощо;

- нарощування екологічних інвестицій. Так, в Австрії такі інвестиції складають понад 15 % всіх капіталовкладень.

Паливно-енергетична і сировинна глобальні проблеми

Використання паливно-енергетичних і сировинних ресурсів на сьогодні зростає значними темпами. На кожного жителя планети виробляється 2 кВт енергії, а для забезпечення загальновизнаних норм якості життя необхідно 10 кВт. Такий показник досягнутий лише у розвинених країнах світу. У зв'язку з цим нераціональне використання енергії у поєднанні зі зростанням народонаселення та нерівномірним розподілом паливно-енергетичних ресурсів різних країн та регіонів призводить до необхідності нарощення їх виробництва.

Проте енергетичні ресурси планети обмежені. За запланованих

темпів розвитку ядерної енергетики сумарні запаси урану будуть вичерпані в перші десятиліття XXI ст. Проте якщо витрати енергії будуть на рівні енергетики теплового бар'єру, то всі запаси невідновлюваних джерел енергії згорять у перші десятиліття. Тому з точки зору матеріально-речового змісту основними причинами загострення паливно-енергетичної та сировинної проблем є зростання масштабів залучення у виробничий процес природних ресурсів та їх обмежена кількість на планеті.

Шляхи вирішення паливно-енергетичної та сировинної глобальних проблем. Основними шляхами вирішення паливно-енергетичної та сировинної проблем з точки зору матеріально-речового змісту суспільного способу виробництва є:

- зміна механізму ціноутворення на природні ресурси. Так, ціни на них у слабкорозвинених державах диктують крупні ТНК, які зосередили у своїх руках контроль на природними багатствами. За даними ЮНКТАД, від трьох до шести ТНК контролюють 80–85 % світового ринку міді, 90–95 % світового ринку залізної руди, 80 % ринку бавовни, пшениці, кукурудзи, кави, какао тощо;
- об'єднаним зусиллям розвинених держав протиставити стратегію об'єднання дій країн-експортерів паливно-енергетичних та паливних ресурсів. Ця стратегія повинна стосуватися обсягу добування всіх видів ресурсів, квот їх продажу на зовнішніх ринках інше;
- оскільки розвинені країни і ТНК намагаються здійснювати лише первинну обробку мінеральної сировини в країнах, що розвиваються, то останнім необхідно нарощувати випуск готової продукції, що дозволило б їм значно збільшити доходи від експорту;
- проведення прогресивних аграрних перетворень;
- об'єднання зусиль всіх країн для вирішення глобальних проблем, значно збільшити витрати на усунення екологічної кризи за рахунок послаблення гонки озброєнь та скорочення воєнних витрат.
- використання комплексу економічних заходів управління якістю навколишнього середовища, в тому числі субсидій та дотацій на

виготовлення екологічно чистої продукції, за виконання державних екологічних проектів тощо.

1.3. МІЖНАРОДНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ГЛОБАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ

Боротьба за світове панування та ворожнеча між провідними країнами світу призвели до загибелі першої моделі глобалізуючого світу, що виникла на початку ХХ ст. (після Першої світової війни та серії руйнівних революцій), для попередження нових катаклізмів була організована Ліга Націй. Вона була створена у 1919 році за ініціативою країн-переможців у війні Франції та Великобританії. До неї увійшли понад 30 країн. Проте США не увійшли до цієї організації, Німеччина й Італія вишли з неї в 1934 році, вже готуючись до майбутньої агресії. Після виходу фашистських держав СРСР увійшов у Лігу Націй, але в 1939 році був виключений з неї за агресію проти Фінляндії. Ліга Націй не виконала своєї мети і фактично припинила своє існування. Почалася Друга світова війна.

Після її закінчення держави-переможці знову зробили спробу створення міжнародної організації, здатної регулювати відносини між країнами і вирішувати світові проблеми. В 1945 р. була створена Організація Об'єднаних Націй (ООН), а роком раніше на Бреттон-Вудській конференції був організований Міжнародний валютний фонд і Світовий банк. На сьогодні в системі міжнародних організацій налічується понад 4 тис., з яких понад 300 – міждержавні.

Міжнародні організації можна поділити за кількома принципами на:

1) міждержавні (міжурядові) та недержавні. Переважна більшість міжнародних організацій – недержавні. Серед них велика кількість різноманітних асоціацій, союзів і фондів;

2) універсальні, відкриті для всіх держав, і спеціалізовані, наприклад, регіональні чи галузеві міжнародні організації;

3) організації загальної компетенції, що охоплюють всі сфери політичних, економічних, соціальних та культурних відносин (ООН, Рада Європи, Ліга арабських держав), і спеціальної компетенції, які здійснюють співробітництво в будь-якій визначеній сфері (Всесвітній

поштовий союз, Міжнародна організація праці, Всесвітня організація охорони здоров'я);

4) міждержавні та наддержавні організації, рішення яких на відміну від рішень міждержавних організацій, безпосередньо поширюються на фізичних і юридичних осіб держав-членів організацій (наприклад, Рішення ЄС обов'язкові для всіх осіб в країнах ЄС);

5) відкриті організації, до яких можна вільно вступати, і закриті, вступ до яких відбувається по запрошенню першозасновники (наприклад, НАТО).

Ми будемо класифікувати за напрямками їхньої діяльності та об'єктами регулювання. У відповідності з такими класифікаційними ознаками економічні міжнародні організації можна поділити на:

а) організації, призначені для рішення комплексних політичних, економічних, соціальних і екологічних проблем. Сюди відносять організації системи ООН, ОЕСР, Рада Європи та ін.;

б) організації, які регулюють світові фінансові ринки і міжнародні валютно-фінансові відносини (МВФ, група Світового банку та ін.);

в) організації, що регулюють товарні ринки і міжнародні торговельні відносини (СОТ, ОПЕК та ін.);

г) регіональні міжнародні організації (НАФТА, ЄС та ін.).

Міжнародні організації системи ООН

ООН займає, безумовно, центральне місце серед міжнародних організацій, її роль в світовій економіці важко переоцінити. Членами ООН є 185 держав.

Офіційні цілі ООН:

- підтримка міжнародного миру та безпеки шляхом прийняття колективних заходів і мирного врегулювання спорів;
- розвиток дружніх відносин між країнами на основі поваги, принципу рівноправ'я, самовизначення народів;
- здійснення міжнародного співробітництва у вирішенні міжнародних проблем економічного, соціального, культурного і гуманітарного характеру та розвиток поваги до прав людини і основних свобод для всіх людей без будь-яких відмінностей;

- виконання функції центрального органу з узгодження зусиль різних країн, що направлені на досягнення цієї мети.

ООН розробляє рекомендації, конвенції, заходи, які пропонують своїм членам прийняти і реалізувати шляхом включення до законодавства чи шляхом введення до нормативних актів. ООН прагне спонукати держави до прийняття відповідних заходів щодо координування їх дій та ініціатив.

Система ООН складається з головних і допоміжних органів, спеціалізованих організацій та установ і автономних організацій, які є складовою частиною в системі ООН.

До числа головних органів відносять: Генеральну асамблею (ГА); Раду безпеки (РБ); Міжнародний суд і Секретаріат. Допоміжні органи, що виявляться необхідними, засновують у відповідності до Статуту.

Розглянемо внутрішню структуру міжнародних економічних організацій в системі ООН.

Генеральна асамблея є її головним органом. Вона уповноважена вирішувати будь-які питання в рамках Статуту організації. Генеральна асамблея виносить резолюції, які, хоч і не є обов'язковими для її членів, все ж спричиняють помітний вплив на світову політику та розвиток міжнародного права. За весь час існування прийнято 10 тис. різноманітних резолюцій. Генеральна асамблея остаточно затверджує всі міжнародні конвенції з економічних питань. В її структурі економічними проблемами займаються:

1. *Комітет з економічних і фінансових питань*, який продукує резолюції до пленарних засідань Генеральної асамблеї.
2. *Комісія ООН з права міжнародної торгівлі – ЮНСІТРАЛ*, яка займається гармонізацією та уніфікацією правових норм у міжнародній торгівлі.
3. *Комісія з міжнародного права*, котра працює над розвитком і кодифікацією міжнародного права.
4. *Комітет з інвестицій*, що сприяє розміщенню інвестицій із коштів фондів, які знаходяться під контролем ООН.

Економічна і соціальна рада (ЕКОСОП) є важливішим органом ООН, що відповідає за економічні, соціальні, культурні та

гуманітарні аспекти політики ООН.

До функцій ЕКОСОР належать:

- проведення досліджень і складання доповідей з міжнародних питань в області економічної та соціальної сфери, культури, освіти, охорони здоров'я і надання з цих питань рекомендацій Генеральній асамблеї, членам Організації та зацікавленим спеціалізованими установам;
- обговорення міжнародних економічних і соціальних проблем глобального і міжгалузевого характеру та продукування рекомендацій щодо політики з цих проблем для держав-членів і системи ООН в цілому;
- контроль та оцінка здійснення спільної стратегії політики першочергових задач, встановлених Генеральною асамблеєю в економічній, соціальній і суміжних сферах;
- забезпечення узгодження та послідовне практичне оперативне здійснення на комплексній основі відповідних директивних рішень і рекомендацій, які приймають на конференціях ООН та інших формах у рамках системи ООН після затвердження Асамблеєю і/або ЕКОСОР;
- забезпечення загальної координації діяльності організацій системи ООН в економічній, соціальній і суміжних галузях з метою здійснення першочергових завдань, встановлених Генеральною асамблеєю для системи в цілому;
- проведення всебічних оглядів політики в галузі оперативної діяльності в усій системі ООН.

ЕКОСОР має у своєму складі комісії, комітети, спеціальні групи, які займаються економічними питаннями.

Крім безпосередніх органів ООН до системи входять спеціалізовані установи та міжурядові організації.

Організації системи ОЕСР та інші МО загальної компетенції

Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) заснована у 1961 р. на базі Організації європейського економічного співробітництва, правонаступницею якої вона є.

Членами ОЕСР є 28 промислово розвинутих країн: Австралія, Австрія, Бельгія, Великобританія, Угорщина, Німеччина, Греція,

Данія, Ірландія, Ісландія, Іспанія, Італія, Канада, Люксембург, Мексика, Нідерланди, Нова Зеландія, Норвегія, Польща, Португалія, Республіка Корея, США, Туреччина, Фінляндія, Франція, Чехія, Швейцарія, Японія.

Основною *функцією ОЕСР* є координація економічної політики країн-учасниць з метою пом'якшення протиріч, що виникають у світовій системі господарювання. Серед найбільш важливих напрямків діяльності ОЕСР – питання регулювання міжнародної торгівлі, стабілізації валютно-кредитної системи, проблеми взаємовідносин з країнами, що розвиваються. Проте рішення, прийняті з цих питань, мають рекомендаційний характер і рідко призводять до узгоджених дій.

Офіційні цілі ОЕСР:

- сприяння стійкому економічному і соціальному розвитку як країн-учасниць, так і країн, які не беруть участі в організації;
- розробка ефективних методів координації їх торговельної та загальноекономічної політики;
- сприяння досягненню найбільш високого рівня стійкого економічного розвитку, зайнятості та рівня життя в країнах-членах при збереженні фінансової стабільності, вносячи, таким чином, внесок у розвиток світової економіки;
- сприяння розвитку світової торгівлі на багатосторонній недискримінаційній основі у відповідності з міжнародними зобов'язаннями;
- стимулювання і координування дій у сфері надання допомоги державам, що розвиваються.

«*Група семи*» або «*Велика сімка*», «*G7*», є організацією самих економічно потужних країн ОЕСР. Вона була заснована у 1975 р. для вирішення глобальних фінансових і валютних питань, але згодом функції групи постійно розширювались, і зараз на щорічних зустрічах глав урядів обговорюють весь спектр глобальних проблем. Великобританія, Німеччина, Італія, Канада, США, Франція та Японія, що входять до групи, забезпечують зараз близько 60% світового ВВП, і цей факт пояснює і визначає великий вплив «Великої сімки» на розвиток світової економіки. В 1997 р. до «Групи семи» увійшла Росія, і тепер її часто називають «Групою восьми». Хоча «де-факто» Росія ще

не стала повноправним членом цього елітного клубу, і його, скоріш за все, правильніше було б називати «Групою семи з половиною». Проте на зустрічі 2000 р. на японському острові Окінава Росія показала, що вона вже набуває певного впливу.

Міжнародне енергетичне агентство (МЕА) є автономним органом в рамках ОЕСР. Основними напрямками діяльності МЕА є:

- сприяння країнам-членам на основі довготермінового співробітництва у розвитку різноманітних джерел енергії шляхом заохочення ефективного використання вугілля, природного газу, гідроенергії, ядерної енергії, відновлених джерел енергії з урахуванням екологічних факторів;
- здійснення заходів з подолання надзвичайних ситуацій шляхом створення резервних запасів; скорочення споживання нафти; можливості швидкого переключення з нафти на інші види палива; збільшення місцевого виробництва енергії; підтримка на постійній основі системи розподілу нафти у надзвичайних ситуаціях;
- проведення аналізу політики країн-членів в галузі енергетики з метою сприяння ефективному використанню та збереженню енергоресурсів, аналізу використання джерел, альтернативних нафті;
- проведення досліджень світового ринку нафти; технологій в галузі енергетики.

Агентство з ядерної енергії (АЯЕ) також діє в рамках ОЕСР. Основними напрямками діяльності агентства є координація політики країн-членів АЯЕ в галузі ядерної енергетики і здійснення програм з безпеки реакторів і розвитку ядерної енергетики. На частку членів АЯЕ доводиться 80 % світового виробництва ядерної енергетики.

Крім міжнародних організацій систем ООН і ОЕСР є ціла низка організацій загальної компетенції, тобто що займаються всім спектром соціально-економічних проблем

Рада Європи є міжурядовою організацією широкого профілю. Її членами є 40 країн Європи, включаючи Росію (з 1996 р.). Основними сферами діяльності Ради Європи є:

- права людини;
- засоби масової інформації;

- співробітництво в правовій галузі;
- соціальні та економічні питання;
- охорона здоров'я, освіта, культура, спорт і регіональне управління;
- зовнішнє середовище.

Керівним органом Ради є Комітет міністрів, що складається з міністрів іноземних справ 40 країн, а дорадчим – Парламентська асамблея. Рада Європи виробляє конвенції з питань міждержавного правового співробітництва, які набувають обов'язкову силу для ратифікуючих їх держав.

Співдружність націй – добровільне об'єднання 53 незалежних держав, історично пов'язаних з Великобританією (колишні колонії та домініони). Главою співдружності визнається монарх Великобританії. Співдружність сприяє соціально-економічному розвитку країн-учасниць, проводить наукові, культурні та екологічні програми.

Організація з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ) створена у 1975 р. як форум для ведення діалогу і налагодження співробітництва між країнами-учасницями. Членами ОБСЄ є

55 країн. На форумах ОБСЄ збираються разом всі європейські країни, а також США і Канада, які мають спільні норми в галузі прав людини, основних свобод, демократії та законності.

Крім вищеназваних організацій до цієї групи належать: **Ліга арабських держав**, що об'єднує 22 близькосхідні та північноафриканські країни, **Організація Ісламська конференція**, яка ставить за мету посилення мусульманської солідарності та об'єднує 50 мусульманських держав, включаючи Азербайджан, Казахстан, Киргизію, Таджикистан; і **Північне співробітництво**, яке організує взаємодію Данії, Норвегії, Швеції, Фінляндії та Ісландії.

Міжнародні фінансові організації

Центральне місце серед міжнародних фінансових організацій займає група **Світового банку** (World Bank).

До групи Світового банку входять:

1. Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР), створений в 1944 р. з метою надання кредитів відносно багатим країнам, що розвиваються.

2. Міжнародна асоціація розвитку (МАР), заснована в 1960 р. з метою надання кредитів на особливо пільгових умовах країнам, що розвиваються.

3. Міжнародна фінансова корпорація (МФК), створена у 1956 р. з метою сприяння економічному розвитку в країнах, що розвиваються, шляхом надання підтримки приватному сектору.

4. Багатостороннє агентство з інвестиційних гарантій (МАІГ), основане у 1988 р. з метою заохочення іноземних інвестицій у країнах, що розвиваються, шляхом надання гарантій іноземним інвесторам від втрат, викликаних комерційними ризиками.

5. Міжнародний центр з урегулювання іноземних спорів (МЦУІС), створений у 1966 р. з метою сприяння збільшенню потоків міжнародних інвестицій шляхом надання послуг з арбітражного провадження та врегулювання спорів між урядами та іноземними інвесторами.

Конференція ООН з торгівлі та розвитку (ЮНКТАД) створена у 1964 р. і займається проблемами міжнародної торгівлі, транспортування товарів і фінансування торговельних операцій. Членами ЮНКТАД є 185 держав-членів ООН.

Основними напрямками діяльності ЮНКТАД є:

1. Регулювання торговельних операцій і економічних відносин між державами, розробка концепцій і принципів світової торгівлі.

2. Розробка заходів з регулювання міжнародної торгівлі сировинними товарами. Кінцевою метою є стабілізація цін на світових ринках.

3. Розробка заходів і засобів політики й економічного співробітництва.

4. Сприяння розвитку економічного співробітництва між країнами, що розвиваються.

5. Ведення інформаційної та аналітичної роботи з широкого кола проблем.

ЮНКТАД випускає щорічні доповіді про стан світової торгівлі та пов'язані з нею питання, що представляють безперечний інтерес для всіх цікавих до розвитку світової економіки (www.unctad.org).

Найвищим органом ЮНКТАД є Конференція (слід розрізняти два поняття конференція як найменування самої організації та Конференція як назва найвищого органу). Конференція збирається на

сесії, що проводяться один раз на чотири роки на рівні міністрів з метою визначення головних напрямків політики та вирішення питань, пов'язаних з програмою роботи. Всього було проведено 10 сесій.

Сесії ЮНКТАД являють собою багатосторонні економічні форуми, що проводяться в рамках системи ООН. Більшість рішень ЮНКТАД по суті питань, які розглядаються, не мають обов'язкової сили і мають рекомендаційний характер.

Міжнародний торговельний центр ЮНКТАД/COT є допоміжним органом ООН і COT, які діють через ЮНКТАД. Основна його функція – координація. Він дозволяє підвищити ефективність використання коштів фондів ПРОООН.

Крім вищезазначених комплексних торговельних організацій існують ще багато спеціальних організацій, котрі регулюють окремі товарні ринки.

Міжурядові організації з регулювання світових товарних ринків, так звані **Міжнародні товарні організації (МТО)**, включають:

- Міжнародні організації;
- Міжнародні ради;
- Міжнародні консультативні комітети;
- Міжнародні дослідницькі групи.

Міжнародні товарні організації мають на меті спостереження за реалізацією міжнародних товарних угод, а також вивчення стану світових товарних ринків і обговорення проблем, пов'язаних із співвідношенням попиту і пропозиції на конкретних ринках, і продукування рекомендацій урядам країн-учасниць (Міжнародні консультативні організації та Міжнародні дослідницькі групи). Діяльність Міжнародних товарних організацій певною мірою обмежує можливості для односторонніх дій деяких країн-виробників сировини, перешкоджає створенню міжнародних об'єднань експортерів картельного типу.

Приміром, дуже важливою міжнародною організацією картельного типу є «Організація виробників та експортерів нафти» (ОПЕК). Вона контролює більшу частину ринку нафти, і домовленості країн ОПЕК про розміри добування практично визначають ціни світового ринку. Розвинуті країни-імпортери нафти постійно чинять

тиск на ОПЕК з метою спонукання її до рішень про збільшення видобутку. Особливого загострення це питання набуло восени 2000 р. у зв'язку з «бензиною кризою» в країнах Західної Європи.

1.4. ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ЯК ОСНОВА МІЖНАРОДНОГО БІЗНЕСУ

На сучасному етапі розвитку економіки міжнародний бізнес став важливим і всепроникаючим феноменом сучасної цивілізації.

Не дивлячись на те, що немало прикладів міжнародного бізнесу, у яких партнерами виступають, з одного боку, приватна фірма, а з іншого – урядова установа іншої країни, все ж таки більш характерним варто вважати або міжфірмові операції такого роду, або внутрішньофірмові – у тому випадку, коли різні підрозділи фірми розміщені в різних країнах і ці підрозділи взаємодіють між собою (найтиповіші у цьому випадку так звані *мультинаціональні корпорації*). Отже, міжнародний бізнес – це, у першу чергу, ділова взаємодія приватних фірм або їх підрозділів, що знаходяться у різних країнах.

Але потрібна відповідь на головне питання: що спонукає бізнес ставати міжнародним, що визначає доцільність, корисність, а почасти і необхідність виходу фірми за кордони власної країни?

Міжнародний бізнес базується на можливості отримання вигод саме із переваг міждержавних (міжкраїнових) ділових операцій, тобто з того факту, що продаж цього товару в іншій країні, або налагодження фірмою однієї країни виробництва в іншій країні, або надання послуг спільно фірмами двох країн – третій

і т. п. забезпечують залученням у бізнес сторонам більше переваг, ніж вони б мали, якби вели справу у своїх країнах. Це – ключовий момент не лише в розумінні природи і специфіки власне м/н бізнесу, але й у поясненні виникання і розвитку міжнародного менеджменту як такого.

Таким чином, мова йде про мотивацію підприємця (менеджера), а вона розвивалась в контексті історичного розвитку цивілізації у цілому та її економічного ядра – перш за все. Які ж основні етапи цього розвитку?

Періодизація розвитку міжнародного бізнесу

Американський дослідник Р. Робінсон поділив історичний розвиток міжнародного бізнесу за 5 останніх століть на 4 ери.

1. Комерційна ера (1500–1850 рр.).

Починається з часів великих географічних відкриттів і закінчується серединою XIX ст.

Передумови розвитку міжнародного бізнесу

Пошук величезних особистих вигод, пов'язаних з торгівлею колоніальними товарами в Європі, був потужною рушійною силою, яка визначала розвиток базової форми м/н торгівлі. Ризики цього бізнесу були також надзвичайно великими (пов'язані з далекими морськими подорожами), але сама можливість отримання прибутків, що набагато перевищували затрати, залучала в цей самий перший міжнародний бізнес все нові і нові покоління підприємців. Паралельно з ним розвивалась досить велика сфера, яку сучасною мовою можна було б назвати бізнес-сервісом власне міжнародного бізнесу – від інвестиційного і страхового (фінансування торгових експедицій і страхування їх) до інфраструктур (розвиток складського і транспортного господарства). Вагомий імпульс отримала промисловість європейських країн: від суднобудування і металообробки до переробки заморської сировини (передовими країнами щодо розвитку міжнародного бізнесу були Англія, Голландія, Іспанія, Німеччина, Франція).

Принципова відмінність міжнародного бізнесу полягає в

2 головних обставинах:

1. жорсткий вплив взаємовідносин країн на можливість і ефективність ведення бізнесу між фірмами;
2. підтримка, яку уряд країни надає власним підприємцям в їхній зарубіжній діяльності.

Значення ери комерції для міжнародного менеджменту

Ера комерції вперше поставила перед підприємцями розвинутих європейських держав наступні ключові питання міжнародного менеджменту (як системи управління м/н бізнесом):

– чи є економічний сенс переносити підприємницьку активність і ризики із національного середовища за рубежі держави і чи можуть бути оцінені раніше відповідні прибутки і (або) збитки?

– від яких основних факторів реально залежить прийняття таких рішень?

– наскільки є вільним бізнес у своїх рішеннях і діях від політики своєї держави, чи може він розраховувати на її підтримку (враховувати протидію)?

– що потрібно враховувати, передбачати і здійснювати під час ділових операцій на «чужій території» в інтересах забезпечення довгочасної прибутковості цих операцій і безпеки їх ведення?

2. Ера експансії (1850–1914 рр.)

Передумови ери експансії

Здійснюється остаточне оформлення і структуризація колоніальних імперій на фоні бурхливого розвитку європейських країн, пізніше США, викликаного промисловою революцією початку 19 ст. і наступними досягненнями технологічного розвитку. Перехід від вивозу екзотичних заморських товарів до видобутку сировини і систематичного плантаційного господарства в колоніальних регіонах як більш вигідних і економічно перспективних сфер зарубіжного бізнесу.

Конкурентні переваги розвинутих європейських держав ґрунтувались на дешевій сировині, що вироблялась в колоніях. Це спонукало необхідність надходження інвестицій у розвиток колоніальної сировинної індустрії. Водночас зростала роль державного колоніального управління: захисту колоній від зовнішньої загрози і збереження самого колоніального режиму вимагали від метрополій узгоджених дій влади і національного бізнесу на території колонії. Оскільки в нього почали залучатись маси робітників-туземців, а вивіз в колонії кваліфікованої робочої сили із метрополій був економічно не вигідним, то гостро встали питання урахування місцевих культурних особливостей, освіти і соціальних проблем місцевого населення.

Також відбувається інтенсивний розвиток внутрішньоєвропейського міжнародного бізнесу. Різні темпи розвитку європейських держав у цей період, різниця в забезпеченості природними ресурсами, різний рівень освіти населення та інші подібні фактори дозволили виділити, з одного боку, країни-виробники промислової продукції і, з іншого боку, країни-ринки для цієї продукції (останні у багатьох випадках виробляли дешеву сільськогосподарську продукцію).

Також – це епоха безперервних торговельних війн між країнами. Цікавим наслідком цього став розвиток виробничих підприємств і

філій за кордоном.

Розвивався і міжнародний фінансовий сервіс, міжнародний транспорт.

Значення ери експансії для міжнародного бізнесу

У цей період досить точно визначились головні мотиви міжнародного бізнесу, що збереглися і до наших днів:

- використання більш ефективних ресурсів (сировинних, природних, енергетичних);
- розширення ринків збуту;
- нові поля застосування (використання) вільних фінансових ресурсів;
- використання сприятливих умов місцевого законодавства (податкового, митного і т. п.).

3. Ера концесій (1914–1945 рр.)

Характеристика

Якісно змінилась роль найбільших компаній, які оперували на колоніальних ринках. Незалежно від того, чи йде мова про відому «United Fruit», бельгійцях в Конго чи перших нафтових концесіях на Середньому Сході, кругом відповідні компанії-концесіонери перетворюються в автономні економічні держави, що здійснюють виробничі, торгові, освітні, медичні, транспортні, поліцейські функції не лише для своїх робітників, але часто і для всіх жителів районів, що належать до концесій.

Відбувається формування на концесійних підприємствах нічного прошарку туземних менеджерів середньої ланки, яких спеціально навчали, часто – на підприємствах і в навчальних закладах самої метрополії. Водночас зростала і національна свідомість колоніальних народів.

Щодо міжнародного бізнесу в неокolonіальній сфері варто відмітити декілька найбільш характерних моментів. Перший – поразка Німеччина у Першій світовій війні і відповідно перерозподіл світових ринків. Другий – Велика депресія 1929–1932 рр. Вона з усією гостротою поставила питання про ефективність міжнародного бізнесу у порівнянні з внутрішньо-державним, і інтернаціоналізація використання людських ресурсів (що характерна для ери глобалізації) вперше заявила про себе саме в ці роки. Відмічено перші масові міграції робітників з Азії, Африки і Латинської Америки на

підприємствах країн Заходу. Виникненню двох сильних тоталітарних режимів (в СРСР і Німеччині) показало досить ясно значні можливості державного управління зовнішньоекономічною діяльністю, але водночас і всі слабкі риси держави як «міжнародного підприємця».

Значення ери концесій для міжнародного бізнесу

Концесійна ера підготувала ґрунт для самовизначення колоніальних і напівколоніальних країн в економічному аспекті, а Друга світова війна надала значний політичний імпульс цим процесам. З іншого боку, такі явища як інтернаціоналізація світового ринку робочої сили і загострення суперництва на світових ринках сировини, напівфабрикатів і готових виробів, головні учасники якого прагнуть і придбати конкурентні переваги, використовуючи можливості все більш складної структури міжнародний бізнесу, означали просування не лише до наступної ери національних держав, але й до глобалізації бізнесу в цілому.

4. Ера національних держав (1945–1970 рр.)

Особливості розвитку міжнародного бізнесу

Два головних напрямки розвитку м/н бізнесу: по-перше, становлення і бурхливий розвиток десятків нових національних держав, що отримали в наслідок концесійної ери у певному розумінні розвинутий економічний базис і деяку кадрово-технологічну структуру. З другого боку – і всі недоліки колоніального господарського розвитку: від монопродуктових економік до тяжких фінансових проблем. Це стало початковим поштовхом значному розвитку міжнародного бізнесу: незалежні держави проводили активний пошук ринків збуту традиційних продуктів свого експорту і були активними реципієнтами для будь-яких інвестицій. Це стало поштовхом розвитку м/н ринків капіталу, появи і розвитку ряду нових фінансових інструментів, зростанню сфери міжнародного аудиту та консалтингу.

З іншого боку, наймогутніші американські корпорації, використовуючи переваги домінуючого положення США у післявоєнний період, вперше практично здійснили прорив до мультинаціонального бізнесу, тобто до якісно нового ступеня розвитку м/н бізнесу фірми, коли весь світ стає, по суті, ареною її конкурентної боротьби і сферою фірмових інтересів. У 60–70 роки їх догнали і перегнали європейські та японські суперники. Завоювання ринків

товарів та послуг завжди опосередковується, і в свою чергу опосередковує, ще більш жорстку боротьбу тих самих суперників на міжнародних, регіональних та національних ринках капіталів, технологій, робочої сили, інформації і т. п.

Реальне просування національної економіки до ефективно виробництва і сфери послуг потребує певного комплексу, що називається «пакет розвитку», що включає: технології, капітал, інформації, кваліфікацію і компетентність персоналу, консалтингову підтримку та ін. Але отримати це «відразу і разом», у 70-ті роки було складно, тому країни, що розвивались і їх фірми брали різні елементи пакету в різних країнах і у різних фірм, роблячи його «оптимальним для себе». Оскільки для реального мультинаціонального бізнесу весь світ – поле його ділової гри, то формування такого пакету для власних цілей або в інтересах партнерів тут можна здійснювати найбільш ефективно.

Початок глобалізації міжнародного бізнесу

Подальший розвиток мультинаціональності в міжнародному бізнесі, з зовнішньої точки зору, йшов шляхом зростання кількості МНК, хоча в 70 і 80-ті роки спостерігається якісний прорив: в число найбільших МНК входять фірми країн, що розвиваються і знаходяться на різних ступенях розвитку: Південна Корея, Філіппіни, Індії, Тайвань тощо. Але внутрішній зміст цього процесу якраз і підготував перехід міжнародного бізнесу до найвищої точки його розвитку – глобалізації.

Якщо в минулому МНК вирішували відносно прості завдання виробництва і дистрибуції товарів, то за останні десятиліття вони почали вирішувати набагато складніші і глобальніші завдання:

С. Ронен визначає їх як створення і використання сітки мультинаціонального обслуговування, що включає банки, рекламні агентства, консалтингові фірми, університети, заклади охорони здоров'я тощо, які опираються на глобальну комп'ютеризацію.

У цьому випадку не має значення, до якої країни належить той чи інший елемент сервісу – мультинаціональність не тому космополітична, що у неї «немає вітчизни» («Intel» все ж таки американська фірма, «Soni» – японська, а «Siemens» – німецька), а тому, що вона не може дозволити (за інших рівних умов) замінити ефективність патріотизмом.

Формуючи власну сітку мультинаціонального обслуговування, кожна МНК розглядає її як власну гарантію ефективності бізнесу, а той факт, що в кінцевому підсумку ці сітки зливаються в глобальну сітку, просто збільшує ефективність системи в цілому.

Фактори розвитку міжнародного бізнесу

Фірмовий бізнес потребує різних рівнів міжнародності в залежності від двох головних факторів.

По-перше, рівень міжнародності бізнесу фірми залежить від глибини її залучення в бізнес у країні Б. Якщо мова йде про разові продажі товару через експортно-імпорتنу фірму самої країни А, то це найнижчий рівень залучення практично не відображає ніякої потреби у міжнародній складовій бізнесу – адже такі операції не відрізняються від продаж і розрахунків з іншими фірмами, а вся міжнародна складова має місце в офісі експортно-імпоротної фірми і прихована від виробника.

Інша справа, якщо фірма розпочала виробництво у країні Б, найняла місцевий персонал, розвернула дистриб'ютерську сітку (або вступила у співпрацю) і т. п. Тут максимально проявляється міжнародність: від мовних питань до місцевого податкового законодавства і від репатріації валютного прибутку до участі у місцевих соціальних акціях. Зрозуміло, що між цими двома полюсами лежить ціла низка послідовних ступенів розвитку міжнародності.

По-друге, міжнародність залежить від рівня культурної подібності країн А і Б. Якщо А – це Франція, а Б – Італія, то належність обох країн не просто до Європи, а до одного кластеру європейських романських (латинських) країн, дозволяє визнати високий рівень взаєморозуміння і міжнародна адаптація відповідного менеджменту у культурному (найскладнішому) аспекті буде досить простою. Але якщо А – це Франція, а Б – Україна, то справа виглядає суттєво складнішою. І зовсім високий рівень міжнародності потрібен у парі «Франція – Японія», якщо брати до уваги культурні відмінності.

Роль ери національних держав

Ера національних держав дала вагомий поштовх розвитку м/н бізнесу і зробила його сферою весь світ, в якому перестали існувати закриті системи типу «метрополія-колонія». Водночас міжнародний бізнес вийшов на якісно новий рівень розвитку і тому потребував якісно нову систему управління.

Широта оперування бізнесу у всьому світі робить неадекватною вимогам глобальної ефективності фірмового бізнесу попередню формулу «управління зарубіжними операціями», або «управління ЗЕД». Потрібна заміна формулою «міжнародний менеджмент». А той факт, що найпершими це зрозуміли МНК, обумовлений природою МНК – вони першими вийшли на найвищий рівень – міжнародний – і за глибиною залучення, і за культурним фактором, оскільки глобальна ефективність фірми (а вона і є головна ціль) вимагає абсолютної свободи вибору форми діяльності у будь-якій країні і абсолютну свободу вибору самої країни.

5. Ера глобалізації (починаючи з 70 pp. 20 ст.)

Цей період розвитку цивілізації взагалі і м/н бізнесу зокрема проходить під знаком революційних технологічних змін, за якими йдуть економічні, соціальні і політичні зміни. Комп'ютерна революція і значний розвиток телекомунікацій практично змінили обличчя всіх традиційних технологій шляхом виведення їх на якісно новий рівень.

На сьогодні на Землі практично не залишилось закритих для міжнародного бізнесу зон і тем.

Реальна глобалізація характеризується тим, що міжнародні економічні зв'язки охопили практично всі країни планети і кожна з них залежить від міжнародного бізнесу. Наслідки цього двоякі: з одного боку, країна може користуватись всіма благами, не відчуючи негативних наслідків відсутності в неї тих чи інших ресурсів, можливостей і т. п. Але, з іншого боку, природною платою за це є і суттєва залежність країни від стану світових ринків в цілому: не можна користуватись лише благами інтеграції в світову економіку, доводиться водночас нести і ризики цього процесу (світова фінансова криза 1998 р.).